

Att fria sig med tolvmannaed

Enligt Kristoffers landslag var tolvmannaed ett sätt att svära sig fri från anklagelser så länge det inte fanns några överväldigande bevis mot den anklagade. De flesta lagsamlingarna i landslagen gällde fram till 1734 års lag, men genom *Förordning huruledes med Edegånger wid Domstolarne förhållas skall* avskaffades edgärdesförfarande med tolvmannaed den 30 oktober 1695. Senare under 1700-talet gällde istället *enskild värjningnsed*, vilket säkert många släktforskare som studerat domböcker träffat på.

Måns Mattisson i Nackarp

Måns Mattisson (1656-1727) var bonde i Nackarp i Röstånga socken. I dödboken skrev prästen 1727: *Omnia tunc bona sunt, clausula quando bona est* (Allt är gott när slutet är gott). Kanske tänkte han på vad Måns enligt ryktena hade på sitt samvete i unga år. Som vi ser var Måns född under slutet av den danska tiden, och han var omkring 20 år, när Skånska kriget bröt ut, så det vore inte förvånande

om han tillhört Söderåsens snapphanar. I klockare Liljas inte särskilt sanningsenliga "Skånska historier" utpekades han också som en framstående snapphane, och där står det mycket om honom och hans vapenbroder snappanhövdingen Lars Persson i Röstånga.

Från vittnesmål kan man också utläsa, att han hade svaghet för både kvinnor och alkohol. Om han varit snapphane, kan han ha varit inblandad i flera mord, och ryktena utpekade honom senare som delaktig i mordet på den havande pigan *Boel Svensdotter* bördig från Fågelsångs hus i Färingtofta. Sist hon sågs vid livet var den 17 november 1689, och det troliga är att hon samma dag mördades i ett stort kärr vid Allarp i Riseberga. Inte förrän den 11 maj följande år fann man hennes kropp i ett kärrdrag eller en liten bäck liggande framstupa klädd i en svart vadmalsklänning, medan hennes förkläde hade fastnat vid en stubbe. När mordet begicks, hade Boel tjänst som piga hos *Måns Jönsson* i Stora Tibbaröd i Röstånga. Dennes hustru

Hanna Mattisdotter var en åtta år äldre syster till *Måns Mattisson*, som antogs vara fader till det barn som den mördade Boel Svensdotter väntade. Måns hade nämligen några gånger varit i Tibbaröd, medan Boel tjänade där. Efter Boels plötsliga försvinnande surrade bygden självklart av rykten, och ett synnerligen envist sådant utpekade Måns Mattisson, bonden *Nils Månsson* i Blinkarp och gårdsmannen *Nils Andersson* i Härsnäs som ansvariga. Måns Mattisson skulle därvid ha lejt någon av de båda andra att "slå pigan ihjäl".

Vid rannsakingen den 3 mars 1691 nekade självklart alla till att ha med mordet att göra eller ha någon kännedom om vem som utfört det. Rätten ålade såväl Måns som de båda andra, Nils Månsson och Nils Andersson, att befria sig från beskyllningarna genom s.k. tolvman-naed. I annat fall skulle de dömas skyldiga och få plikta genom att mista livet och läggas på en stegel. Såväl Måns Jönsson i Tibbaröd som hans hustru Hanna Mattisdotter hade sagt till folk, att de visste att pigan var borta och ihjälslagen. Måns uppgavs även ha fällt orden: "Den som slagit pigan ihjäl går här på våra ägor war dag." De borde därför enligt häradsrätten namngiva denna person eller befria sig med ed, att de "icke warit i rådet eller weta hwem det gjort".

I enlighet med Göta hovrätts resolution fick Måns Mattisson vid förnyad rannsaking den 14 oktober lägga fingret å bok (bibeln) och efter häradshövdingens förestavande svära, att han varken själv eller genom någon annan hade mördat Boel Svensdotter och inte heller visste vem som gjort det. Sedan framsteg de kallade 12 männen och avlade sin ed med fingret å bok, och alla dessa män är namngivna i protokollet. Samma procedur fick sedan Nils Andersson och hans 12 män genomgå. Det framgår dock inte, om även Nils Månsson befriade sig genom tolvman-naed.

Häradsrätten frikände Måns Mattisson, men han dömdes till 80 dalers böter för lägersmål. Måns var nämligen gift och hade inte begått ett vanligt lägersmål utan enkelt hor, vilket medförde strängare straff. (Dubbelt hor, bägge gifta, var vid den tiden belagt med dödsstraff.)

Hack Hindrichson i Västerslöv i Kågeröd

I ett protokoll från den 1 mars 1692 vid Rönnebergs härads vinterting omtalas, att Hack Hindrichson genom en olycklig eldsvåda för något mer än två år sedan mist sin välbyggda gård. Han anhöll om brandstod, varpå han avlade sanningseden, att "dhenna wådeld honom öfwerkommit af rätt Wåda och icke af försum-melse eller någon sådan händelse som kunna

före kommas". Därefter avlade "efterskrifvne bofaste Män dhe äfven Troos Eeden, Nembl. Jöns Pohls i Benarp, Åke Ohlsson i Assartorp, Rasmus Månsson i L Ebbarp, Oluf Mårtens i St Ebbarp, Sven Larsson i Biernarp, Måns Jönsson ibm, Åke Persson i Foglasång, Pehr Esbjörns-son i Såghuset, Oluf Jonsson i Tranered, Trulls Ebbesson i L Åkarp, Jonas Casparsson i Callmar och Pehr Swensson i Blekeskiärs Mölla". Vid värdering hade Hacks förlust uppskattats till 140 daler för de nerbrunna husen och 200 daler för lösöret, men tingsrätten tilldömde honom efter brandstodsordningen enbart 120 daler för de nerbrunna husen.

Vilka fick vara edgärningsmän?

De tolv männen kallades (nämndes) av den som skulle svära sig fri från en anklagelse. Edgärningsmän kunde bofasta dannemän, dvs gifta hederliga allmogemän (vanligen bönder) inom den aktuella domsagan bli, och i vissa fall räknades den anklagade själv som tolfte man. Menedare, far, son eller bror, och annan person i hushållet var uteslutna. Däremot gick det tydligen med styvson, eftersom Jonas Casparsson i Calmarhuset var Hacks styvson. Övriga av Hack Hindrichsons edgärningsmän var kända bönder i Kågeröds och Konga socknar.

Det kan tilläggas, att det också kunde förekomma kvinnor som "edgärningsmän". Oftast var det då kvinnor som värjde kvinnor från anklagelser eller rykten. Vanligen skulle det vara 12 "dannekvinnor" (hustrur), men ibland förekom även sex.

Enskild värjningsed

Under 1700-talet friade man sig med den enskilda värjningseden, varvid själva eden oftast svors vid nästa ting. Vid Onsjö härads vinterting 1780 utpekades Åke Nilsson i Qvärk av pigan Lusse Pärnsdotter i Gryttinge som barnafader till hennes oäkta barn. Eftersom han nekade till faderskapet uppsköts målet till nästa tings-tillfälle, och under tiden skulle Åke undergå förhör i sin kristendomskunskap. Kyrkoherden i Konga intygade skriftligen, att Åke visste vad falsk ed innebar men tillade, "men om han derefter, enligt et godt samwets wittnesbörd handlar, åtager jag mig icke at ansvara". *Åke framstod och med handen å bok swor honom förlagd warje måls Ed.*

Bengt Nordahl